

1905 YILINDA GÜNEY BORÇALI - PEMBEK'TE TÜRK KATLIAMLARI (TİFLİS ARŞİV BELGELERİ VE 1905 YILI METBUATI ESASINDA)

Fahri HACILAR*

Özet

1905 yılında Rusya İmparatorluğu'ndaki sosyal-siyasi gerginlik ve iç karmaşa ortamları Güney Kafkasya'da da durumu keskin düzeye ulaştırır. İmparatorluğun diğer bölgelerindeki sosyal münakaşalar "Taşnaksutyun" gibi Ermeni milliyetçi terör örgütlerinin teşviki ile burada millî münakaşaya dönüyor. Bu örgütlerin militarize kanatlarının faaliyeti sonucunda bölgenin sivil Türk nüfusu katliamlara maruz kalıyor, yüzlerce Türk köyü dağıtılıp yerle bir ediliyor.

1905 yılında Ermeni silahlı birliklerinin huzurlu Türk nüfusa karşı özel acımasızlık ve gaddarlık gösterdiklerini, hatta taşkın kitlesel öldürme yöntemlerine başvurmaktan bile çekinmediklerini öncelikle resmî arşiv kaynakları ve o zamanın metbuat haberleri doğruluyor.

Anahtar Sözcükler: Güney Borçalı, Pembek, Tiflis Arşiv Belgeleri.

TURKISH MASSACRES IN SOUTH BORCHALI - PEMBEK IN 1905

(BASED ON TBILISI ARCHIVE DOCUMENTS AND 1905 PRESS)

Abstract

In 1905, socio-political tensions and internal commotion in Russian Empire also brings the situation in the South Caucasus to a sharp point. Social conflicts in other parts of the empire, by promotion of the Armenian nationalist-terrorist organizations such as "Tashnaksutyun" turns into bloody national conflicts in the region. As a result of function military branches of those organizations, civilian Turkish population of the region was exposed to massacres, hundreds of Turkish village is destroyed and razed to the ground.

Using special cruelty and ferocity, even the use of mass killing methods against civilian Turkish population by Armenian armed forces is primarily proved by official archival sources and by the press organs of that period.

Keywords: South Borçalı, Pembek, Tbilisi Archive Documents.

1905 yılında Rusya İmparatorluğundaki sosyal-siyasi gerginlik ve iç karmaşa ortamları Güney Kafkasya'da da durumu keskin düzeye ulaştırır. İmparatorluğun diğer bölgelerindeki sosyal münakaşalar "Taşnaksutyun" gibi Ermeni milliyetçi terör örgütlerinin teşviki ile burada millî münakaşaya dönüyor. Bu örgütlerin militarize kanatlarının faaliyeti sonucunda bölgenin sivil Türk nüfusu katliamlara maruz kalıyor, yüzlerce Türk köyü dağıtılıp yerle bir ediliyor.

1905 yılında Ermeni silahlı birliklerinin huzurlu Türk nüfusa karşı özel acımasızlık ve gaddarlık gösterdiklerini, hatta taşkın kitlesel öldürme yöntemlerine başvurmaktan bile

* Doç. Dr.; Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, haciyevf@yahoo.com.

çekinmediklerini öncelikle resmî arşiv kaynakları ve o zamanın metbuat haberleri doğruluyor. Böyle kaynaklardan biri Gürcistan Merkezi Tarih Arşivi'nde bulunan “Ermeniler ve Müslümanlar arasında silahlı çatışmalar hakkında canişine rapor” adlı dizindir [fon 83, liste 1, dosye № 32]. Bu arşiv belgesinden Batı Azerbaycan (şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti) bölgelerinde, daha doğrusu, 1905 yılının 20 Eylül tarihinde Pembek`te, Ekim ayının sonlarında ise Dereleyez ve Zengezur'da silahsız Türk nüfusun katliama maruz konulduğu anlaşılmaktadır.

Öyle ki, Aleksandropol (Gümrü) kaza reisi uygun idari dairelere gönderdiği 21 Eylül 1905 tarihli teleqramla bir gün önce - 20 Eylül'de arabalarla ekmek peşinde Cengi denilen komşu Ermeni köyüne giden Gursalı, Saral ve Arçut köylerinin 27 Türk sakininden sadece 4-ünün geri döndüğü, kalanları hakkında ise hiçbir şey bilinmediği ve kazanın Türk köylerinin heyecan içinde olduğu konusunda bilgi veriyordu (Sonradan Cengiye gidenlerin Gursalı, Hancığaz ve Tatar-Güzelderesi köylerinin sakinleri olduğu ve onların sayılarının 24 kişiden ibaret olduğu doğrulanmıştır – F.V.). [GMTA: f. 83, l. 1, d. № 32, v. 3]

Bundan sonra kaza reisi olaylara açıklık getirmek için hadise yerine yollanıyor, aynı zamanda oraya Aleksandropol askeri garnizonundan bir bölük drağun gönderiliyor*.

24 Eylül'de bölük Cengiye yetişiyor. Derhal soruşturma önlemlerine başlanıyor. İşle ilgili maddi deliller elde edilerek 25 Ermeni tutuklanıyor [GMTA: f. 83, l. 1, d. № 32, v. 62].

Daha ayrıntısına varsak, ilk işlem tedbirleri sonucunda Cengi köyünün yakınlarındaki kuyuda kazı çalışmaları yapılıyor ve 14 arşın (yaklaşık 10 metre – F.V.) derinliğinde korkunç hâle getirilmiş, bazılarında kurşun izleri olan 19 erkek ve 1 kadın cesedi bulunuyor. Bu cesetlerin Gursalı, Hancığaz ve Güzeldere köylerinin kayıp düşmüş “Tatar”** sakinleri olduğu tespit ediliyor. Kuyu kazılan zaman cesetlerin yüze çıkarılacağından endişeye düşen Cengi Ermenilerinin çoğu köyden kaçıyor.

Sorgulanan Cengi sakinlerinin sözlerinden belli oluyor ki, komşu ihaneti ile karşılaşacaklarını akıllarının ucundan bile geçirmeyen bu zavallı Türk köylülerden biraz önce onların köyüne 12 Ermeni silahlısı gelip dükkancı Sumbat Krikorovun evinde duruyormuş. “Tatar”lar Cengiye ulaştığında 40 kişilik silahlı grup tarafından çembere salınıyorlar. Onların yedek için üstlerinde gezdirdikleri kama-bıçakları ellerinden alınıyor, kendileri ise çaresiz durumda Cengi sakini Arşak Barseqovun evinde kapalı kapılar arkasında tutuluyorlar.

* Dragunlar - seçkin atlı koşun birlikleri.

** Tatar - 19. yüzyıl ve 20. yy. başlarına ait rus belgelerinde Güney Kafkasya Türkü.

Karanlık olunca Cengili Ermeniler Arşak Barsegovun evinde kapatılan "Tatar"ları kandırıyorlar ki, köye pristavla* starşına** gelip ve şu an Sumbat Krikorovun dükkânındadırlar, onlarla barışa dair belge imzalamak için içlerinden saygın bir kişi seçsinler. "Tatar"lar Sumbatın dükkânına Tanrıverdi Veli oğlunu göndermek kararına geliyorlar. Bundan sonra bu şekilde aldanarak içlerinden daha bir kişiyi – Muhammet Kurban oğlunu seçip gönderiyorlar. Çok geçmeden Barsegovun evinde kilitlemiş "Tatar"lar avluda Tanrıverdi Veli oğlunun ve Muhammet Kurban oğlunun öldürülmemeleri için yalvarışlarını duyar ve hissederek ki, ne ise iyi bir iş olmuyor. Kapıları kırıp kaçmak isterler. Fakat Ellez (İlyas) Mustafa oğlu, Tahar Muhammet oğlu ve Bünyat Kasım oğlundan başka kimse canını kurtaramıyor, hepsi vahşice öldürülüyorlar [GMTA: f. 83, l. 1, d. № 32, v. 86-87].

Pembekin Türkler yaşayan Saral köyü sakinleri bu katliamı işleyenlerin cezalandırılmayacağı takdirde intikam alacaklarına yemin ediyorlar. Barsegovun evinden sağ salim kurtulmağı beceren "Tatar"lar soruşturma sürecinde olayda yer alan 21 Cengi ermenisini tanırlar. Bu Ermeniler tutularak Revan hapishanesine gönderilirler. Dükkançı S. Krikorov ise kaçıp cezadan yakasını kurtarır.

Aynı arşiv belgesinden belli oluyor ki, 1905 yılının 27 Ekim tarihinde Şerur-Dereleyez kazasının 6 Ermeni köyünden birikmiş 700'e yakın silahlı Türkler yaşayan Hors köyüne saldırarak 40 kişiyi katletmiş, evleri yakıp yağmalamış, hayvanları kendileri ile götürmüşler [GMTA: f. 83, l. 1, d. № 32, v. 176]. Bu belgede aynı yılın 30 Ekim tarihinde Ermenilerin Horsa saldırıp kadın ve çocuklara bile rahim etmeyerek 53 "Tatarı" öldürdüğü ve 255 evi yaktığı gösteriliyor. Horsdaki olaylarla ilgili Revan ve Yeni-Beyazit kazalarının Müslümanlarını heyecan dalgası sarıyor [GMTA: f. 83, l. 1, d. № 32, v. 221].

Aynı zamanda Zengezur kazasının 10 Ermeni köyünün silahlı sakinleri kazanın diğer bir Türk köyü olan Sisyanaya saldırıyor. Arşiv belgelerine göre bu zaman 75, "Novoye obozreniye" gazetesinin "Araç" Ermeni gazetesinin yayımladığı habere göre ise 190 Sisyan sakini öldürülüyor ve yaralanıyor. Yalnız kazakların kendilerini olay yerine yetiştirmesi katliam ve talanın daha da büyümesini önleye biliyor [GMTA: f. 83, l. 1, d. № 32, v. 260; "Novoye obozreniye": 1906, № 7].

* Pristav - nahiye'nin polis idaresinin reisi.

** Köy starşinası - köy muhtarı

O dönemin basın haberlerinden Ermenilerin 1905 yılı sonlarında Zengezurun Darbas (Derebas) köyünde 278, Kürtler köyünde ise 120 Türk sakinini öldürdükleri belli oluyor [“Novoye obozreniye”: 1906, № 6].

GMTA-da tutulan diğer bir arşiv belgelsinden – Borçalı kazasının güneyinde yerleşen Loru nahiyesinin pristavının protokolünden anlaşılmaktadır ki, 27 Kasım 1905 yılında 35 silahlı Ermeni Lorunun Şagal (Şahalı) istasyonunda bulunan Allahverdi-Elyar bakır eritme fabrikasının binasını öncelikle kuşatır, daha sonra ise yaylım ateşi açarak oraya dâhil olup Selmaslı Lütfhali Fethali oğlunu kurşunla öldürüyor. Aslen Güney Azerbaycan’dan olan diğer işçilerden Salman Fethali oğlu, Ali Gafar oğlu, Ali Merdanbey oğlu, Allahverdi Cafer oğlu, Cabbar Mustafa oğlu ve Murat oğlu (ismi bilinmiyor) ise saldıranlar tarafından ormanla belirsiz yöne götürülerek vahşice öldürülürler. Protokolden o da belli oluyor ki, bu cinayetkar çete üyeleri Lütfhali Fethali oğlunun ölüsünü de kendileri ile ormana götürüp orada yakıyorlar. Daha sonra onlar Habib Murat oğlunun 24 baş koyununu götürürler.

Bu olgu hakkında o yıllar yayınlanan “Tsnobis purtseli” Gürcü gazetesinin Aralık sayılarında daha net ve ayrıntılı bilgi veriliyordu. Bu gazete 8 Aralık 1905 tarihli sayısında “Borçalı'da çarpışma” başlığı altında Fransızların Borçalı kazasının Şagal köyünde bulunan bakır eritme fabrikasına Ermenilerin saldırı yaptıklarını ve 2 Türk işçini fabrikanın içinde, kalan 14 kişiyi ise götürüp ormanda öldürdüklerini yazıyordu. Gazete fabrika sahibinin Fransa'nın Tiflis'teki konsolosluğuna başvurduğunu ve sonuçta konuyu incelemek için konsolosluğun Sekreteri Eberin olay yerine yollandığını da bildiriyordu [“Tsnobis purtseli”: 1905, № 2966].

“Tsnobis purtseli” nin sonraki 9 Aralık sayısında bakır eritme fabrikasında nelerin gerçekleştiği dakik ve ayrıntılı fabrika sahiplerinin dilinden açıklanıyor:

Şagal-Elyar fabrikasında yaşananlar konusunda dün yazmıştık. Bu fabrika Fransızların toplumuna aittir. Sahipleri Tomit Frank ve Emil Kabaldır, şu anda onlar Tiflisteler. Olay hakkında bize şunları söylediler:

26 Kasım akşam Ermeni işçiler - 130 kişi (fabrikada toplam 150 işçi çalışıyordu) işi bırakıp gittiler. Her cumaertesinden farklı olarak, hiç paralarını da istemediler. Bu fabrikada çalışan Tatarları ve Rusları düşünmeye sevketti. Onlardan da bazıları bir yerlere saklandılar. Fabrikada 1 Gürcü bekçi ve 16 Tatar kaldı.

Ertesi gün fabrikaya 60'dan fazla silahlı Ermeni geldi. Ateş etmeye başladılar. Yakında duran Ermeni dedi ki, çıkmayın, öldüreceğiz! Ben onun sözlerine kulak bırakmadım, çıktım.

Dedim - durun, ne istiyorsunuz? Deyin, para vereyim, mal vereyim, teki ateşi kesin. Bu çeteye 26-28 yaşlı, Avrupa giyiminde, gömleği ütülü bir kişi başkanlık ediyordu. O, benim dediğimi duymazdan geldi. Onlar çabuk fabrikaya Tatarların yanına girdiler. Tatarlar fabrikadan çıkıp ormana kaçıştılar. Ermenilerin bir bölümü onların peşinden gitti.

Fabrikada 75 yaşındaki bir Tatar erkek ve bir de Tatar kadın kaldı. Bu ihtiyar adamı bir kaç kişi hançerle öldürdü. Bu kişi benim yanımda çoktan çalışıyordu ve o, topladığı 500 manat parayı giymesinin iç bölümüne koymuştu. Hücumcular bu parayı da aldılar. Bu işi bitirdikten sonra Tatar kadını götürüp gitmek istediler. Yeniden işe karıştım ve kadını fabrikada sakladım.

Bir süre sessizlik oldu, sonra yine tüfek sesleri duyuldu. Anladım ki, saklanmış Tatarları kürşunla öldürüyorlar. Bir saat sonra bir yaralı işçi geldi, ayaklarıma düştü yalvarmaya başladı, ancak onu takip edenler gelip öldürdüler.

28 Kasımda Ermeni işçiler geldiler ve eşyalarını toplayıp devamlı gittiler, çünkü Tatarların saldırısından korkuyorlardı. Ben ise Tiflis'e yollandım ["Tsnobis purtseli": 1905, № 2967].

Güney Borçalıdaki bakıriterime fabrikasında meydana gelmiş katliama "Tiflisskiy listok" gazetesi de kendi sayfalarında yer ayırmıştı ["Tiflisskiy listok": 1905, 8 Aralık].

Aslında insanlık çerçevesine sığmayan tüm bu yukarıda belirtilen korkunç gerçekler Ermenilerin Kafkas kültürüne ve vasıflarına yabancı bir halk olduklarını, hem de yirminci yüzyılda Kafkas-Anadolu coğrafyasında ilk katliamların ve soykırımların işte onlar tarafından gerçekleştirildiğini bir daha doğrulamaktadır.

Kaynaklar

Gürcüstan Merkezi Tarih Arşivi (GMTA), fon 83, liste 1, dosya № 32.

GMTA, fon 115, liste 1, dosya № 522.

«Новое обозрение» ("Novoye obozreniye"), gazete, 1906, 11 Ocak, № 6.

«Новое обозрение» ("Novoye obozreniye"), gazete, 1906, 12 Ocak, № 7.

"Tsnobis purtseli", gazete, 1905, 8 Aralık, № 2966.

"Tsnobis purtseli", gazete, 1905, 9 Aralık, № 2967.

«Тифлиссский листок» ("Tiflisski listok"), gazete, 1905, 8 Aralık.